

Витомир Теофиловић

СРПСКА И ХРВАТСКА САТИРА – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Zlatko Tomić, *Ružičasti crnjak*, Hrvatski i srpski aforizmi, УНАН, Split, 2023

И српски и хрватски сатирични афоризам имају, хронолошки гледано, више фаза. Прва, најдужа фаза, обухвата време Титове власти, друга обухвата деценију након Тита, метафорично названу *И после Тита – Тито*, трећа обухвата деведесете године, време ратова, распада федералне државе на републике и прве године транзиције. Последња фаза почела је успостављањем мира и вишестраначког, демократског система у новим државама на екс-ју-простору. Фазе можемо свести на само две – Титову и посттитовску. Ова оквирна подела је вероватно ближа истини од поделе на једнопартијску и вишестраначку, јер промена политичког система је била више формална него суштинска – не само првих година након званичне промене режима, још је на делу дух и дах одиноначалија – власт се из некадашње једнопартијске преселила у партијску државу највеће странке.

Док се у ортодоксном комунистичком режиму, како у табору око Совјетског савеза, тако и у мамутско-мишјем двојцу Кина – Албанија, дозвољавала само критика растојања речи и дела и *остатака непријатеља*, у Титовој Југославији се већ почетком педесетих година, са *увођењем* социјалистичког самоуправљања (1950), отворило много шире критичко поље. Критика је начелно била неограничена, што је политички аминовано 1957. уградњом у статут СКЈ 1957. године крилатице: *Ништа није толико свето да не би могло бити критиковано*. Као што је Стаљинов устав из 1937. године овењан ауром најбољег устава на свету – гарантовао је слободу штампе, збора и договора, а знамо да се и због шапнутог вица ишло у сибирски логор – тако је и наш поменути статут био проглашен за најбољи политички акт на свету. Његову најбољу вивисекцију обавио је загребачки писац Милан Мирић, показавши у својој књизи *Резервати* да се читав радијус критике односио на доње слојеве, на народ и локалну управу, док су носиоци система и комунистичка идеологија били заштићени као светиње, а и за виц о Титу се ишло у затвор.

Под слободом самоуправног одлучивања подразумевала су се више симболична него истинска права, све се сводило на ситна синдикална, радна и локална права – могли су радници сами да бирају почетак и крај свог радног времена, улаз у фабрику са леве и десне стране; да направе листу коришћења годишњих одмора; хоће ли за зимницу кромпир и купус

или свињски бут; да ли да на колективни излет иду до оближње реке или планине... Кад год су самоуправљачи покушали да критикују нешто што се односило на законе и прописе, на било шта у компетенцији режима и владајуће идеологије, били су кажњавани, а непослушни појединци су проглашавани и за државне непријатеље. Другим речима, није било самоуправљања по вертикали већ само на ниском, хоризонталном нивоу, односно у резервату, како је констатовао Милан Мирић. Како се онда примило самоуправљање у широким народним масама и постало најбољи режим на свету?

Два су фактора заслужна да се фикција појми као стварност. Један је ширење идеолошке пропаганде свим постојећим медијима и њихова ригорозна контрола, дословно тотална – строго се кажњавало и за неподобан виц и критичку наткницу и у фабричком билтену а камоли у јавним гласилима. Други разлог је омасовљење поменутих ситних права кроз оснивање безброја друштвених организација, почев од Савеза бораца и АФЖ-а – пензионера и пионира, извиђача и феријалаца, горана и планинара, ловаца и пецароша, спортских и фолклорних друштава, друштва филателиста...

Иако је друштвена критика била сведена на резервате, могло се много шта рећи између редова, што је власт толерисала из два разлога – први је спољнополитичке природе и тежње да има имиџ најслободније социјалистичке земље, чак је Тито канديدован за Нобелову награду, а други разлог бисмо могли назвати *лукавство афористичке форме* – поруке су посредне, кроз алузију, паралелу, сугестију, параболу, под велом тропа и стилских фигура, па би цензор и сви идеолошки душебрижници морали да метафоре дешифрују на своју штету, да јавно кажу да се сатирична жаока односи на њих. Другим речима, да прозову самесебе.

Одсуство директне критике допринело је уметничком нивоу, *метафоризацији* поруке, а алузивност није била толико запретана да се није могла преводити на актуелну збиљу и виновнике невеселог стања у друштву. Захваљујући том специфичном контексту, на нашем (С/Х; Х/С) језичком простору се појавила врсна сатира већ педесетих година, а средином шездесетих наши сатиричатори, махом афористичари, избили су у светски врх. То је било незамисливо иза *гвоздене завесе*, а у демократским државама није било велике потребе за сатиром јер се на друштвене проблеме могло реаговати отворено и директно.

Лајтмотив сатиричне књижевности позних осамдесетих и током деведесетих била је критика комунизма. Та критика је имала два тока. По једнима је то лажни пут у светлу будућност, идеологија без покрића. По другима, то није погрешна идеја, погрешан пројекат сам по себи, већ је доживео пропаст због интелектуално недораслих и морално лабилних вођа да би успоставили најбољи поредак на свету, вечни мир и идеалну правду.

Можемо рећи да су афоризми и тематски и стилски протоком времена постајали све разноврснији, а критика власти се из рововске борбе између редова преселила на отворену јавну сцену. Но изласком на отворену сцену, уместо да буде много учинковитија, наша критика је потиснута на маргину – у новинама има викендом своје ћоше. У једно партијском систему све се читало и између редова, сад све се отворено пише, али нико ништа не чита. То констатује и приређивач зборника. Зборник је по форми панорама, али га слободно можемо назвати и антологијом јер сажима укупне афористичке опусе на петнаест афоризама. Ово је антологија афоризама нашег ширег језичког простора, С/Х или Х/С, зависно да ли братским народима прилазимо са Истока или са Запада.

Ево најпре два афоризма приређивача зборника, Златка Томића, рођеног у Сплиту 1954, тако да је добро запамтио и Титово време: *Више не спаљују књиге. Површно их читају. / Ништа не читам, а и то једва стижем.* Овај афористички дублет указује на вишеструку инфлацију – инфлацију речи и суноврат система вредности. Многи афоризми ове књиге дубоко би забринули владајуће кругове кад би дубље размислили – влада би дала оставку, али досетљива власт се сетила да и најжешћу критику поима и третира као успутну шалу комику, још се и хвали пред светом колику слободу говора имамо.

Најава промене режима, иако срећна за народ, уплашила је многе афористичаре – долази ново, идеално, демократско друштво, нећемо имати о чему да пишемо? Муњевито нас је утешила Весна Денчић: *Коначно смо добили нову власт. Биће то право освежење за сатиру.* Обистинила се обећање у виду претњу или претња кроз обећање, које нам је у духу басме предочио Александар Чотрић: *Даћемо ми вама демократију!* Зна се ко даје, а ко прима.

Иако смо променили државу, Хрвати једном, а Срби неколико пута, остала нам је иста парадигма друштва – неприкосновена власт и покоран народ. То нам је сликовито, нојевом тактиком у одбрани од непосредне

опасности, предочио Мате Сушац, рођен 1938. у Читлуку у БиХ: *Да сам се још мало савио, глава би ми завршила у пијеску.*

Томислав Супек, рођен 1939. у Илоку, увиђа парадокс да је излаз из лавиринта нађен, али га ипак нема, попут болести која се лако уклања ако је лек при руци: *Већ тридесет година имамо рецепт за бољу Хрватску. Но, не подижемо лијек.* Бард хрватске афористике открива нам, афоризмом у псеудо-ја форми, и тајну зашто нам је држава светиња и кад прави пакао: *У блату сам до врата и не буним се. То је моја земља.*

Петар Пилиповић, рођен 1940. У Великом Цвјетнићу код Бихаћа, жигосе лојалност по сваку цену: *Ако сматрате да је ово добро, вама заиста није најбоље.*

Јосип Салајстер, рођен 1978. у Бјеловару, обрће метафору о светлу на крају тунела као призив наде: *Надамо се тунелу на крају овог свјетла.*

Психијатар Слободан Симић, рођен 1963. године у Ужицу, установио је дијагнозу друштвеног стања и двоструком негацијом означио тренутак оздрављења: *Народ неће мирно да спава док се не пробуди.*

Афористичари нису у знатнијој мери изманипулисани од политике да је рат пут до трајног мира и сви врсни афористичари су га жигосали, о чему потресно сведочи Симићева антологија антиратних афоризама. Но Ладислав Радек, рођен 1939. године у Миховљану код Чаковца, указује да рат може бити решење, и то коначно: *После трећег свјетског мира више неће бити рата.* Демантује чак и генија Ајнштајна о понављању историје као фарсе – да ће оружје Четвртог светског рата бити лук и стрела.

Ужас рата нам је најцрњом иронијом, призивом *паса рата* и ратних профитера, предочио Јосип Балашко, рођен ратне 1941. године: *Лако нам је бити земља с највише пресађених органа кад се стално кољемо.*

Цинизмом је објаснио и поразну ратну последицу, масовно исељавање трбухом за крухом: *Одлазимо јер се домовина од неких унутра мора сачувати извана.*

Александар Баљак (рођен 1954. у идиличној Црвенки, са највећом фабриком шећера у држави) смиреним тоном, чистом констатацијом *нарцизма малих разлика*, објаснио је вековну чегрст између Срба и Хрвата: *Срби и Хрвати су морали да се разиђу јер два добра не иду заједно.*

Повратак у цивилизацију и демократске изборе метафором *циркаса и игара* ефектно нам је предочио доајен Светислав Биљановић, рођен 1936. године у некад Титовом и чувеном а данас обичном маленом граду Дрвару: *За наш предизборни циркус нема довољно шатора.*